

Наталія КОСТЮК
(Переяслав)

Народні музичні інструменти у фондовому зібранні НІЕЗ «Переяслав»

Питання необхідності висвітлення стану музичного інструментарію, сучасного погляду на історію розвитку кожного інструменту, визначення локусу побутування яскраво постало в Національному історико-етнографічному заповіднику «Переяслав» (далі – НІЕЗ «Переяслав»). Тут зібрана колекція музичних інструментів і створено Музей кобзарства, який у березні 2014 р. відзначив своє 25-річчя.

Генеральний директор НІЕЗ «Переяслав» тих років, Герой України Михайло Іванович Сікорський, завжди був у дружніх стосунках з Григорієм Кириловичем Ткаченком – відомим художником, бандуристом, учителем, майстром реконструкції старосвітської бандури. Це був час демократичного піднесення та відродження кращих українських традицій. Так виникає спільна мета – створити у Переяславі музей присвячений кобзарству. Над створенням експозиції працює Михайло Сікорський, художник-оформлювач Савенко Василь Степанович та реставратор Григорій Митрофанович Остронос.

Згодом музей очолює Валерій Федорович Мормель і у нього визріває ще ширша програма відродження славної сторінки історії українського народу. А саме відкриття Кобзарської школи. У школу було набрано восьмирічних хлопчиків, запрошено висококваліфікованих майстрів бандуристів: Віталія Макаровича Роя, Миколу Тихоновича Товкайла, музиканта-теоретика та хорознавця – Анфісу Олександрівну Дякун. В.Ф. Мормель викладав історію кобзарства. Дітей не лише навчали гри на бандурі, але й прищеплювали навички в плані реконструкції майстрування старосвітської бандури.

В.Ф. Мормель з колегами-соратниками музейного будівництва Наталією Петрівною Сердюк, Ганною Миколаївною Наконечною розшукували експонати для майбутнього музею, створювали експозицію, заводили дружні стосунки з мистецькими колективами, художниками, окремими бандуристами, кобзарями.

Відкриття Музею кобзарства у 1989 р. було найкращим дарунком від вдячних переяславців славетному Кобзарю – Т.Г. Шевченку до його 175-річчя. Крім просвітницької діяльності – проведення екскурсій, творчих зустрічей із відомими бандуристами України та української діаспори в Канаді, Австралії, а також популяризацію мистецтва гри на кобзі, бандурі; проводилася значна робота в питанні наукових досліджень розвитку кобзарського мистецтва, і на Переяславщині зокрема.

В експозиції музею підготовлений розділ на цю тему, який розповідає про бандуристів 30-х років. У місті проживав Пантелеймон Коцар – учасник Київської капели бандуристів. Від нього Петро Федорович Палагута, надзвичайно обдарований тоді юнак – співак і драматичний актор, керівник місцевого осередку культури – отримав перші навички гри на бандурі і, власне для свого учня, Пантелеймон Коцар зробив бандуру [1].

Протягом свого життя у Переяславі Петро Федорович Палагута працював з банду-

рою, організовував виступи та репетиції оркестрових колективів. Своє вміння щедро передавав молоді тих років І.П. Хрумалу, М.Я. Овсянниковій. У 50-ті роки ХХ ст. ним був створений невеликий колектив бандуристів, у складі якого виступали: Іван Тихонович Богущ, Марія Іванівна Дудка, Марія Яківна Овсянникова, Микола Власович Погасій. І.Т. Богущ не лише грав на бандурі, але й власними руками виготовив не один інструмент. Одна з його бандур виставлена в експозиції музею.

Прихід до бандурництва Погасія Миколи Власовича також надзвичайно цікавий. Ще з дитинства він любив співати українських народних пісень, потроху грав на бандурі. Проте справжній інтерес до цього інструмента заронила зустріч із Євгеном Адамцевичем у 1935 р. Три дні Є. Адамцевич проживав у с. Хоцьки на Переяславщині, звідки родом М. Погасій. І три дні він співав людям у сільському клубі. Селяни слухали його немов заворожені, а молодий тоді Микола Погасій хотів навіть піти поводити незрячого кобзаря [1]. Він розповідав, що деякі дрібниці власної біографії прибули, а слова пісні Є. Адамцевича «Доля темная» врізалися в пам'ять на все життя. Під впливом тієї незабутньої зустрічі того ж таки 1935 р. юний Микола вирушив пішки до містечка Барішівка, щоб купити там бандуру в майстра О.М. Гапона [1]. З цією бандурою Микола Власович у 1950-х роках виступав на сценах осередків культури Переяславщини, разом зі своїми побратимами, такими ж самодіяльними бандуристами. Його зараз бандура експонується у музеї.

Усіх цих людей об'єднувала причетність до кобзарського мистецтва – унікальної епічної традиції, яка завдячуючи і таким як вони – музикантам із народу збереглася понині в Україні, й тому має увійти з нами в третє тисячоліття.

У рік створення Музею кобзарства експозиція поповнювалася унікальними експонатами ручної роботи відомих і невідомих майстрів. Серед них лютня, торбан, гуслі, цимбали а також музичні інструменти, які реконструйовані Миколою Будником і його учнями для наглядної демонстрації: «Вересаєва кобза», давньоруський гудок, гусельки.

Як у кожному творчому організмі, у Музеї кобзарства відбувався процес наповнення фондової колекції НІЕЗ «Переяслав» музейними експонатами визначеної тематики групи «Е». В основному акцент здійснювався на бандурно-кобзарській групі існуючого музичного інструментарію. Пошукові експедиції В.Ф. Мормель здійснював по всій Україні. Він зустрічався з майстрами-ветеранами бандурної справи, їх родичами, які погоджувалися продати ті інструменти, які ще залишилися від бандуристів. Або ті інструменти, які потребували реставрації, але не було змоги її здійснити. Таким чином була зібрана колекція близько 40 зразків бандур, більша частина яких виставляється в експозиції музею. Значну частину фондової колекції музичних інструментів, а це біля 60 музейних предметів складають мандоліни, балалайки, домри, скрипки, ліри. В одному екземплярі представлені цимбали, цитра.

У Кобзарській школі вчителі навчали дітей майструвати старосвітську бандуру Недбайла за зразком креслення інструменту від Григорія Кириловича Ткаченко. Власний інструмент старосвітської бандури за типом реконструкції бандури Недбайла виготовив ще в роки навчання у стінах школи Сергій Захарець. І тепер у визначені дні (субота, неділя) екскурсійна розповідь у Музеї кобзарства ілюструється його грою на старосвітській бандурі.

Завдання музею – визначати стратегічну мету та пріоритетні шляхи розвитку кобзарського мистецтва, як специфічного, глибоко оригінального жанру народної творчості. З цією метою в експозиції музею представлені найдавніші музичні інструменти: кобза, старосвітські бандури, торбан, ліра, лютня, гуслі. До унікальних експонатів слід віднести бандуру XIX ст., що належала харківському кобзарю Гнату Гончаренку, бандуру О.С. Корнієвського, бандуру Григорія Бажула – українського кобзаря, що емігрував до далекої Австралії. Ліра – майстра Василя Сніжного, торбан XVIII ст., що належав Я.Г. Пухальському – робота невідомого майстра з Варшави.

В експозиції широко представлені портрети відомих кобзарів України всіх часів, у т.ч. й кобзарів української діаспори, їх бандури, речі побуту, книги, нотні записи, матеріали про їх творчу діяльність. Два панно художника Ю. Легенького «Шляхи кобзарів – це шляхи народу» та «Дума – це душа народу» відтворюють генеалогічне древо українського кобзарства.

Працівники Музею кобзарства, випускники школи кобзарства, її вчителі – Микола Товкайло, Микола Сидоренко, Сергій Захарець, Павло Рекун – завжди презентували кобзу, старосвітську бандуру, академічну бандуру чернігівського зразка на Переяславщині, Київщині, в усій Україні та за її межами.

Джерелом вивчення українських інструментів є іконописні пам'ятки, історичні відомості, твори художньої літератури та образотворчого мистецтва. В XIV – XVII ст. в Польщі та Росії з'являються тлумачні словники, азбуковники, в яких вперше з'являються назви українських народних музичних інструментів [3].

Українське музичне інструментознавство започаткував М.В. Лисенко, опублікувавши в 1894 р. у львівському журналі «Зоря» низку статей, що в 1955 р. були видані окремою книгою «Народні музичні інструменти на Україні». У ній автор характеризує шість струнних інструментів: кобзу, бандуру, торбан, колісну ліру, гуслі та цимбали. З-під пера М. Лисенка вийшла також розвідка про торбан і торбаністів [3].

Фольклорист і композитор П. Демуцький у своїй книзі «Ліра та її мотиви» (1903) досліджує колісну ліру, подає її будову, характеризує органологічні властивості, аналізує лірницьку виконавську манеру та наводить приклади лірницького репертуару, записаного ним на Київщині наприкінці XIX ст. [3].

Низку найважливіших положень щодо необхідності збереження самотнього українського інструментарію та методології його дослідження міститься у творчості видатних вітчизняних фольклористів Ф. Колесси і К. Квітки. В питанні історіографії українських досліджень щодо теми вивчення історії народного музичного інструментарію існують значні напрацювання. І в першу чергу це праця Г. Хоткевича, «Музичні інструменти українського народу», видана в 1930 р., яка на сьогодні є визначною у українському народному інструментознавстві.

У 1967 р. А. Гуменюк видав книгу «Українські народні музичні інструменти», де автор здійснив спробу розповісти про багатство народного інструментарію. Книга Л. Черкаського «Українські народні музичні інструменти» (2010) є надзвичайно цінним останнім представленням сучасній науці. В цій праці автор показав музичний інструментарій нашого народу на межі другого й третього тисячоліття. У ній вперше українські народні інструменти систематизовано за загальноприйнятою у світі науко-

вою класифікацією Е. Горнбостеля та К. Закса і кожному з них присвоєно згідно з цією класифікацією власний індекс, що дає можливість порівняльних характеристик інструментів у відповідних групах (підгрупах) з метою їх глибшого наукового вивчення.

У своїх дослідженнях Л. Черкаський посилається, на фундаментальні праці М. Лисенка, Г. Хоткевича, Ф. Колесси, К. Квітки, а також на наукові здобутки багатьох сучасних фольклористів. З погляду сьогодення автор досліджує біографії інструментів, їхню еволюцію, органологічні характеристики. Важливим у книзі Л. Черкаського є чітке розмежування інструментів і окремих видів, що використовуються в музичному побуті, й інструментарію професійної народної музики [3].

Символічним уособленням національного героїко-патріотичного епосу, волелюбної вдачі та чистоти моральних помислів народу стали кобза і бандура – інструменти, що не мають аналогів у світовій музичній культурі; вони, власне, ідентифікують українців у світі. Музикознавці поділили інструменти враховуючи фактор простору на загальнонаціональні та регіональні. До загальнонаціональних належать скрипка, бандура, колісна ліра, торбан, сопілка, окарина, бубон, барабан тощо.

Слід зазначити, що зростання інтересу до самобутнього музичного інструментарію в різних регіонах України зумовило все більшу їх інтеграцію. Так відомо, що цимбали більш поширені були в західноукраїнських областях. Згодом набувають популярності й у центральних регіонах України. Водночас бандура, яка ще століття тому майже не була відома в Західній Україні, знаходить все більше шанувальників у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській, Рівненській, Житомирській областях, де по праву стала загальнонаціональним народним інструментом [3].

Паралельно в сусідній державі активно в музичному побуті співіснували балалайка, домра. Це щипкові інструменти, але більше подібні до похідних зі сходу. Історично так склалося, що Переяславщина завжди була пограничною зоною, своєрідним північно-східним форпостом ще з часу Київської Русі. Згодом у роки Визвольної війни 1648 р. під проводом Богдана Хмельницького виникла драматична ситуація для України, яка спонукала гетьмана до підписання статей Переяславської ради. Після цих по суті військових угод на територію Лівобережної України присилалися численні війська Московської держави – створювалися фортеці, розташовувалися військові залоги. Серед військових людей були і музиканти. Звісно вони з елементарними предметами свого побуту та дозвілля завозили й свої щипкові музичні інструменти (домри, балалайки тощо), які з часом прижилися і серед місцевих жителів.

Історія народних музичних інструментів сповнена драматичних і навіть трагічних сторінок. Так, у другій половині XVII ст. згідно з Указом царя Олексія Михайловича від 1649 р. про заборону скомороства, зокрема, говорилося: «А где объявятся домры, и сурны, и гудки, и гусли, и хари, и всякие гудебные бесовские сосуды <...> то все велеть вынимать и, изломав же бесовские игры велеть жечь; а которые люди от того ото всего богомерзкого дела не отстанут, тем людям чинить наказание: бить батогами» [2].

Відлуння цього Указу московського царя довго котилося воеводствами, губерніями і повітами як Росії так і України, де знаходило особливо жорстке його втілення. З XVI до XIX ст. переслідувалися носії кобзарсько-лірницької традиції, а заодно знищувалися їхні інструменти як атрибути жebraків. У XX ст. в період атеїстичного виховання

за радянської доби були посилені репресії та переслідування народних співців, гоніння з боку влади за релігійні та «вільнодумні» твори, що призвело до ліквідації кобзарства як соціальної групи. З часом активно зароджується та розвивається новий напрямок кобзарського мистецтва – академічний із розширеним концертним репертуаром, чому у великій мірі сприяли сольне й ансамблеве виконавство.

І все таки репресії робили свою чорну справу. Під виглядом архаїчних уже більшовицькою владою нищилися інструменти, що були ознакою української національної, а тому і небажаного. Саме через таке відношення Україна втратила тисячі автохтонних пам'яток національної музичної культури. Яскравим прикладом автохтонних українських інструментів являються кобза та бандура. Таких автентичних зразків бандури залишилося дуже мало, але ті зразки, що залишилися надзвичайно цінні, тому, що являються оригінальними для майбутньої реконструкції та збереження для нащадків.

Джерела та література

1. Архівні документи Музею кобзарства НІЕЗ «Переяслав», матеріали польових досліджень Наталії Петрівни Сердюк [Рукопис], 1990 р.
2. *Благовещенский И.* Заметки о народной инструментальной музыке // Музична фольклористика. – М., 1986. – Вып. 3. – 103 с.
3. *Черкаський Л.* Каталог колекції українських народних музичних інструментів України / Л. Черкаський, Т. Сітенко. // Черкаський Л. Живі струни України. — К.: КМ Academia, 1999. – 264 с.

Костюк Н. Народні музичні інструменти у фондовому зібранні НІЕЗ «Переяслав»

У даній статті розглядається питання передумов створення Музею кобзарства у Національному історико-етнографічному заповіднику «Переяслав», організація фондової колекції музичних інструментів, аналіз деяких музичних експонатів фондового зібрання. Частково переглядається історіографія питання історії українських народних інструментів.

Ключові слова: музейні експонати, кобза, старосвітська бандура, бандура чернігівська, фондова колекція, наукова класифікація, каталог.

Костюк Н. Народные музыкальные инструменты в фондовом собрании НИЭЗ «Переяслав»

В данной статье рассматривается вопрос предпосылок создания Музея кобзарства в Национальном историко-этнографическом заповеднике «Переяслав», организация фондовой коллекции музыкальных инструментов, анализ некоторых музыкальных экспонатов фондового собрания. Частично пересматривается историография вопроса истории украинских народных инструментов.

Ключевые слова: музейные экспонаты, кобза, старосветская бандура, бандура черниговская, фондовая коллекция, научная классификация, каталог.

Kostyuk N. Folk music instruments in the stock meeting NHER «Pereyaslav»

This article discusses prerequisites for the creation of the Museum of Kobza-playing in the national historical and ethnographic reserve «Pereyaslav», organization of stock collection of musical instruments, analysis of some stock music collection of exhibits. Partially revised historiography studies question the history of Ukrainian folk instruments.

Key words: museum exhibits, Kobza, old-pandora, Chernihiv pandora, stock collection, scientific classification catalogue.

[надійшло до редакції: 28.08.2014 р.]